

Arbeid en waardigheid van de mens – ontmoetingsdagen op 1 en 2 december 2006

organisatie: Antroposofische Vereniging, ledengroep Antwerpen, i.s.m. Rudolf Steineracademie

Reflectie door Christine Gruwez

In 1906 formuleerde Rudolf Steiner voor het eerst een wetmatigheid die bekend is geworden als ‘de sociale hoofdwet’^o.

“Voor het eerst” betekent niet alleen voor het eerst binnen het geheel van zijn oeuvre (andere wetmatigheden, zoals de sociologische basiswet en het zogeheten sociale oerfenomeen zullen zich aansluiten bij de sociale hoofdwet) maar voor het eerst betekent hier ook voor het eerst in de geschiedenis.

Anders gezegd: hij is de ontdekker van deze wet. Maar wat betekent dat? Hoe gaat dat in zijn werk: een wet ontdekken?

Grosso modo zijn er twee mogelijkheden.

1. je ontdekt een wetmatigheid die reeds aan het werk is;
2. je ontdekt een wetmatigheid die nog aan het werk zal gaan.

Het klassieke voorbeeld van de eerste mogelijkheid is de ontdekking van de wet van de zwaartekracht door Newton. Of er nu een appel aan te pas kwam of niet, de ontdekking hield in dat hij in één enkel ogenblik de samenhang van een heel aantal fenomenen doorzag. En deze samenhang kon in een wetmatigheid worden uitgedrukt. Deze vorm van wetmatigheid heeft dan ook een absolute geldingskracht omdat ze uitdrukt wat al is. En verder maakt het niets uit of ik er betekenis aan hecht of niet. Deze wet wérkt en ik hoef er niets voor te doen! Ze heeft me niet nodig om te kunnen werken!

Is de sociale hoofdwet een wetmatigheid van deze aard? In dit geval zou ik verder niets hoeven te doen dan er kennis van te nemen en kan ik ze als dusdanig verder rustig onder mijn hoofdkussen steken met het geruststellend gevoel dat ik weer kan inslapen: werken doet ze toch ...!

De tweede mogelijkheid ligt minder voor de hand. Het houdt in dat je aan de hand van een aantal fenomenen hun samenhang zo begrijpt dat uit deze samenhang zich in een verdere ontwikkeling zo zal kunnen uitdrukken, dat daaruit een wetmatigheid zal ontstaan. In het eerste geval kijk je naar wat er al is, in het tweede naar dat wat nog al zijn.

Het gaat hier niet om een extrapolatie van wat je hebt kunnen registreren op basis van wat er al is om dit dan in de toekomst te projecteren. Want dat is tenslotte niets anders dan de eerste mogelijkheid maar dan vooruit geprojecteerd. Neen, het gaat om iets wat zich nog niet heeft voorgedaan, maar wat je op basis van het heden zo ver vooruit kan schouwen, dat de samenhang steeds duidelijker wordt naarmate het verder in de toekomst ligt. Dergelijke ‘voorschouw’ van een wetmatigheid tref je eerder in het domein van het religieuze aan. Het Nieuwe Jeruzalem, dat in verscheidene religieuze tradities als een toekomstvisioen geldt, is daar een voorbeeld van. In tegenstelling tot de wet van de zwaartekracht kan ik in dit geval nergens om mij heen deze wetmatigheid van de toekomst aan het werk zien. Hier wordt dus een oproep gedaan tot een grote mate van vertrouwenskracht, die je ook geloof zou kunnen noemen. De stap naar blind geloof ligt op de loer, evenals een grensoverschrijding van een visioen dat in een toegankelijke realiteit wortelt naar een regelrechte utopie, die inderdaad geen plaats, een ou topos, een niet plaats is geworden.

Tot welke categorie behoort nu de sociale hoofdwet? Als ze tot de eerste behoort, hoef ik me er verder niet meer om te bekommeren. Werken doet het! Het heeft mij niet nodig want het werkt al.

Als ze tot de tweede behoort, hoef ik me er ook niet om te bekommeren. Want wat daar in de verre toekomst zich in een wetmatige samenhang zal vertonen, ligt inderdaad nog zo ver af, dat ik mezelf kan sussen met het gevoel: ach, dat is nog zo ver weg, dat komt ooit nog wel. Het heeft

me nu nog niet nodig! Daarmee aangevend dat je gemakshalve de huidige situatie zo opmeet dat je vaststelt dat 'we nog niet zover zijn', met dit 'we' je medestanders aanwijzend.

In beide gevallen ben je even wakker geschud, maar kun je je rustig weer omdraaien en verder slapen: het werkt toch of het zal ooit wel werken.

Niettemin heeft de sociale hoofdwet iets gemeenschappelijks met deze beide mogelijkheden. Want ook in de sociale hoofdwet gaat het om een samenhang. Reeds de formulering, die op een verhouding wijst, drukt deze uit. Verder zou je je kunnen afvragen over welke vorm van kennis het gaat bij de beide eerstgenoemde categorieën van wetmatigheden.

Bij een wet zoals deze van de zwaartekracht gaat het om die vorm van kennis die met behulp van het rationeel-logische discursieve denken wordt beoefend. Een aantal feiten leidt tot een conclusie, die op haar beurt weer als feit wordt getoetst en tot verdere conclusies leidt. Deze vorm van kennis schrijft verder van feit tot feit onder het strikte regime van een oorzaak-gevolg-denken. (Paul Mackay noemde in de inleiding deze vorm van kennen: *intellectualiteit*.)

Heel anders zit het bij de tweede mogelijkheid. Daar keer je het oorzaak-gevolg-denken om. Of anders gezegd: de oorzaak werkt vanuit de toekomst. Het rationele discours kan hiermee weinig aanvangen. Veeleer is het een aangelegenheid van een intuïtief begrijpend denken, dat zijn bewijskracht niet in het feitenmateriaal zoekt, maar in de act van het denken zelf (door Paul Mackay *intelligentie* genoemd).

Hoe verhoudt zich nu het denken tot de sociale hoofdwet? Om welke vorm van denken zou het kunnen gaan? Anders gezegd: is er naast deze twee eerder genoemde mogelijkheden van intellectualiteit en intelligentie ook nog een derde?

Uiteraard, ook in het denken van de sociale hoofdwet houd je rekening met een aantal feiten. En is het een absolute vereiste dat je kennis neemt van de basiselementen die een rol spelen in het economische. Maar dat er samenhang tussen deze feiten kan ontstaan, ligt in de denk-act zelf besloten. Je zou dit als 'het kunnen denken van de samenhang' kunnen bestempelen. En het kunnen denken van een samenhang komt hierop neer dat er inzicht ontstaat. Maar niet alleen dit: *op het ogenblik dat je de sociale hoofdwet begrijpt, dat je er inzicht in verwerft, begint deze samenhang ook te werken*. Ik heb de feiten niet nodig – als bewijslast – voor het in werking treden van de samenhang. Maar doordat ik de feiten denkend begrijp, gaat deze samenhang in mij zich laten gelden als een inzicht dat ik niet alleen weet en begrijp, maar als een inzicht dat ik op dat ogenblik ook lééf!

De sociale hoofdwet gaat niet terug op een werkelijkheid die reeds werkt en evenmin verwijst ze naar een realiteit die in de toekomst ooit zal werken. Ik ben nodig opdat de sociale hoofdwet in werking kan treden. In een bepaald opzicht is het nodig dat ze telkens weer wordt ontdekt, want enkel dan kan ze werken.

De sociale hoofdwet wortelt in het hier en nu. Op het ogenblik dat ik ze als een samenhang 'vat', op dat ogenblik wordt ze waar en werkt ze. Deze samenhang zichtbaar te doen worden is niet iets wat ik weet, maar op de eerste plaats iets wat ik doe. En in en uit dit doen ontstaat beleven. Al dit houdt in: ze telkens weer nieuw en voor het eerst te ontdekken.

De kracht die van dit beleven kan uitgaan, valt niet te onderschatten. In het geval van de sociale hoofdwet zou je kunnen een vermoeden krijgen dat het 'beleven' ervan een nog niet aangeboorde bron van energie is, ook binnen het economische. Het is tevens de kracht van het betrokken worden en het betrokken zijn. Want de samenhang waar het in de sociale hoofdwet om gaat, is er niet een waarin ik mezelf geplaatst zie, als gedwongen door een hogere wetmatigheid, maar het is er een waaraan ik kan bijdragen. Het is een wetmatigheid die ik zelf in werking stel! En vermits de termen in deze samenhang, zoals het merendeel van de elementen uit het economische een soort tegenstelling uitdrukken – denk aan werkgever en werknemer, producent en consument, maar ook aan werk en leven, individu en gemeenschap, droom en daad – betekent het stichten van de samenhang in de act van het inzicht dat de dualiteit tussen deze termen opgeheven wordt.

Paul Mackay schetste een ontwikkelingsperspectief waarbij arbeid van tribuut tot koopwaar wordt om tenslotte offer te kunnen worden. Het is merkwaardig hoe deze drie gestalten van de menselijke arbeid zich niet alleen na elkaar, maar tevens in de huidige tijd naast elkaar voordoen.

Wat kan in dit verband de rol zijn van Europa? Is er een voortrekkersrol of een pioniersrol voor Europa weggelegd? Er is een manier om Europa te begrijpen als de plek waar de Verlichting is kunnen ontstaan, de Verlichting als die emancipatiebeweging die geleid heeft tot de zelfbeschikking van het individu. Althans tot de mogelijkheid daartoe. Het hoeft geen betoog dat dit geen hoera-verhaal is. In een verrassende parabel die Mackay vertelt over de soep en de hongerige tafelgangers, die lepels met te grote stelen kregen waardoor ze de soep niet in hun mond konden doen belanden, wél echter elkaar soep konden inlepelelen, is er naast de evidente boodschap van dit beeld nog een tweede element: het is de honger!

We hebben honger! En die honger kan teruggevoerd worden op de verwezenlijkingen van de Verlichting, namelijk van die vormen van kennis waardoor kennis macht is kunnen worden. De Verlichting heeft de samenhang en het kunnen denken ervan prijsgegeven voor een ander goed: de zelfbeschikking, die tot machtsuitoefening over de ander leidt en verleidt. Het hedendaagse economische bestel is in vele opzichten ook een toonbeeld van hoe deze machtsuitoefening wereldwijd werkt, een machtsuitoefening die het tegenbeeld is van wat ooit in de onstaansfase van de Verlichting als het ideaal van de solidariteit tevoorschijn trad.

Gesteld dat er inderdaad nog iets van Europa wordt verwacht – Paul Mackay spreekt over de ogen van velen die vanop andere continenten op Europa gericht zijn – wat kan deze verwachting inhouden? Zou het ook niet, naast een zekere fascinatie voor deze zelfbeschikking, ook de vraag kunnen zijn: ‘Wat zijn jullie van plan te doen met de macht waartoe zelfbeschikking kan leiden?’ Misschien gaat dit zo ver dat er ook gepeild wordt naar de bereidheid om deze macht om te zetten, te ‘investeren’ in ondernemingen van dierbaarheid en duurzaamheid.

En tenslotte zijn er wellicht ook velen die met deze verwachting naar Europa kijken of het het aandurft toe te geven dat het honger heeft. Openlijk ervoor uit te komen dat het inderdaad verlangt. Minder naar de eerdere vormen van geborgenheid en samenhang, dan naar nieuwe vormen daarvoor. Durven te kennen te geven dat je hongerig bent en nog sterker, durven te kennen te geven waarnaar deze honger uitgaat – en dit met elkaar te kunnen delen!

Is dit niet een ‘eerstelings bewegen’^{oo} waarbij tezelfdertijd een samenhang van binnenuit wordt begrepen en daardoor, hoe broos en onmerkbaar ook, dat wat begrepen, tezelfdertijd ook geleefd wordt, dat wil zeggen: in werking treedt?

Christine Gruwez
3 december 2006

P.S. Voor dit allereerste teken van het in werking treden vind ik persoonlijk de kaart met de zonsopgang van Gerard Wagner een passend beeld. Dit eerstelings bewegen is als een zonsopgang.

° “Het welzijn van een geheel van samenwerkende mensen is des te groter naarmate de enkeling minder aanspraak maakt op het resultaat van zijn prestaties, dat wil zeggen naarmate hij meer van dat resultaat aan zijn medewerkers afstaat en naarmate meer van zijn behoeften niet uit eigen prestaties, maar door de prestaties van de anderen wordt bevredigd.

^{oo} Uit het gedicht ‘Over de eerbied’ van Ida Gerhardt.